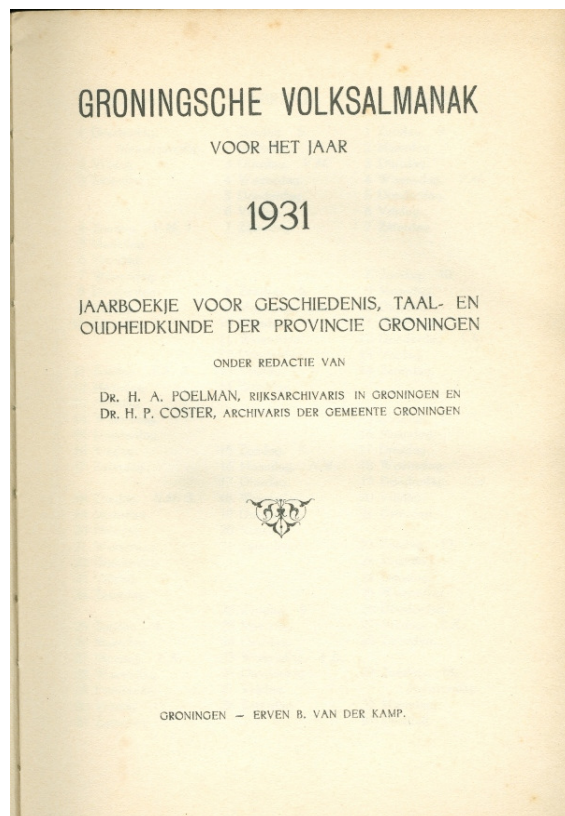
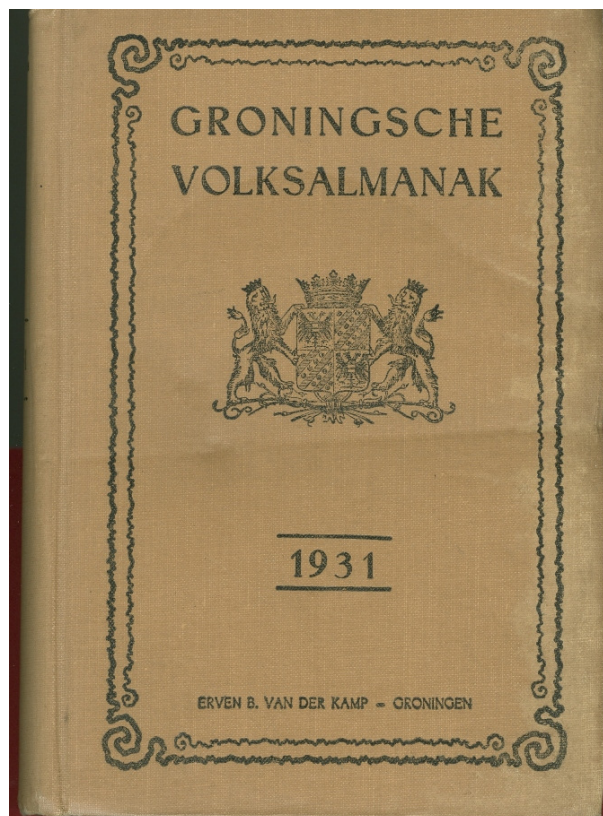

De windmolens in de gemeente Groningen

In 1931 publiceerde B. van der Veen Czn., eminent Groninger molenkenner en bestuurslid van de vereniging "De Hollandse Molen", een omvangrijk artikel in de

Groningsche Volkسالmanak, afgedrukt op pagina 136 t/m 178.

De hierna volgende transcriptie bevat alleen de tekst en dus niet de illustraties.

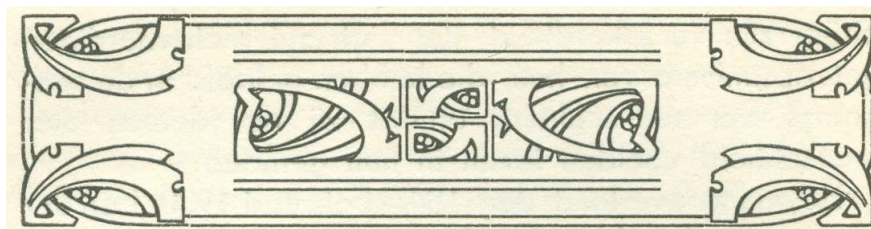
Groningsche Volkسالmanak 1931

Jaarboekje voor Geschiedenis, Taal- en Oudheidkunde der Provincie Groningen

Onder redactie van

Dr. H. A. Poelman, Rijksarchivaris in Groningen en Dr. H. P. Coster,
Archivaris der Gemeente Groningen

Gedrukt te Groningen bij Erven B. van der Kamp

Wie voor een dertigtal jaren vanuit de stad zijne schreden richtte naar Damster-, Winschoter-, Hoornsche-, Hoen-, Reit- of Boterdiep, werd getroffen door de vele molens, die in niet geringe mate tot de schoonheid van het landschap bijdroegen. Ook binnen den voormaligen vestinggordel vond men toen nog één molen als schamele rest van de eertijds zeventien molens binnen de wallen der stad. En thans? Verdwenen is de laatste korenmolen van de binnenstad, weg zijn de pel- en oliemolens, de zaagmolens, vele watermolens. Wat nog over is, is slechts een enkele watermolen, benevens één korenmolen, beide op aanmerkelijken afstand van de stad, de laatste niet eens in de gemeente Groningen.

Kan bijna iedere stad in Holland nog op zijn minst één molen aanwijzen als overlevende der vele ook daar gesneuvelde, de nuchter-moderne stad Groningen, waar in den loop der tijden zoo veel op het gebied van historie en cultuur vernietigd is en nog vernietigd wordt, komt ook hier weer achteraan bij steden als *Amsterdam*, waar de gemeenteraad het vorige jaar f 36.500.- voeterde voor restauratie van den eenigen overgebleven bastionkorenmolen op het Funen, “De Gooijer”,¹ als *Haarlem*, dat in zijn “De Adriaan”, *Delft*, dat in zijn “De Roos”, en thans *Schiedam*, dat in zijn “De Walvisch” monumenten bezit, die als eigendom van de vereeniging “De Hollandse Molen” door deze piëteitvol worden in stand gehouden en met voordeel geëxploiteerd. Ook *Utrecht*, *Alkmaar*, *Gouda* en *Rotterdam* hebben nog hunne in vol bedrijf zijnde molens. De gemeente *Leiden* kocht een mooien hoogen walmolen, die het stadsbeeld beheerscht, teneinde afbraak te voorkomen.

Van de vijf windkorenmolens, die ten tijde van de ontmanteling van de vesting Groningen nog troonden op de wallen of in de dvingers, vielen er als slachtoffers daarvan onnoodig vier stuks en wel juist de slankste en mooiste, terwijl men de kleinste als het ware over het hoofd zag en bij ongeluk spaarde. De bij dit artikel gevoegde afbeeldingen kunnen een denkbeeld geven van

de schoonheid, die hier is verloren gegaan. Ook de oostfriesche stad Emden, die thans nog vijf bastionkorenmolens² heeft, kan ons daarvan een denkbeeld geven.

Binnen de thans geldende grenzen der gemeente Groningen trof men in 1900 behalve den hierboven genoemden ouden bastionkorenmolen, nog 20 molens aan, die in de jaren tusschen 1900 en 1922 achtereenvolgens zijn verdwenen, hetzij door afbraak, hetzij door brand.

Nu hier, na de slooping in 1922 van den laatsten grooten molen in de gemeente Groningen, behalve één watermolen, niets meer te redden valt en alles tot geschiedenis is geworden, leek het ons niet ondienstig te trachten, zooveel mogelijk alles, wat op deze molens betrekking heeft, te verzamelen. Het onderstaande moge als een onvolledige poging daartoe beschouwd worden, een poging, waarbij het gelukkig aan belangstelling van de zijde der berichtgevers(-geefsters) niet heeft ontbroken. Hun aantal is echter dusdanig groot, dat het mij onmogelijk is hen hier allen te vermelden. Moge ik daarom te dezer plaatse allen, die, hetzij door het geven van inlichtingen, hetzij door het beschikbaar stellen van afbeeldingen, het mij mogelijk hebben gemaakt, dit artikel te beëindigen, hartelijk dank zeggen.

In het bijzonder dank ik de personen, die door de kosten van één of meer clichés op zich te nemen, er toe hebben medegewerkt, dat dit artikel met zoovele illustraties kon verschijnen.³

Van de vele plattegronden der stad Groningen uit de 16e en 17e eeuw zijn het betrouwbaarst die van *Jacob van Deventer* van ±1550, van *Braun en Hogenberg* van ±1575 en voor de 17e eeuw die van *Egbert Haubois* en van *Blaeu* (beide ±1650). Op al deze kaarten zijn de molens in vogelvucht aangegeven.

I. De oudste plattegrond, die van *Jacob van Deventer* van ±1550, laat ons duidelijk de molens, destijds alleen korenmolens van het type standerdmolen, zien.

Binnen de muren vinden we 5 molens:

1 op den stadsmuur, ten zuiden van de Kranepoort; ook nog bij Haubois, binnen de nieuwe omwalling, ten westen van de Sledemenerstraat (in den Kranedwinger).

1 op den stadsmuur, bij de Kattrypwaterpoort; ook nog bij Haubois (in den Adwinger).

1 ten oosten van den vorigen, ten oosten van de A, “de moele up dat Runderdeel tuschen Awerder toeren und der Aepoorte”,⁴ bij Haubois verdwenen.

1 op “den olden moelenbarch” in het Rondeel, aan het eind van “den moelenwech buyten voor de Papenpoerte”;⁵ ook nog bij Haubois.

1 “up dat Bolwarck”, “tusschen Stenentil- und Drenckelerstoren”;⁶ eveneens bij Haubois.

De stadsrekening van 1548 vermeldt nog “de moele bij Awerdertoren”,⁷ benevens een zoogen. *torenmolen*: “Up Ulentoren heft Willem van Larrelte ene wynde-moele gesettet, sal bruyken den toren vergeves 60 jaer lanck, angaende an^o 1543 Mydtwynter”.⁸

Buiten de muren vinden we 9 molens:

5 buiten de Heerepoort, ten oosten van den Heereweg, op den Hondsrug, waarvan vier op een rij.

1 buiten de A-poort, even ten noorden van den weg langs het Hoendiep.

3 buiten de Ebbingepoort, waarvan één aan het Boterdiep, westzijde, tuschen stadsgracht en Jacobijner- of Stadsweg en twee aan de westzijde van een weg van de Boteringepoort naar het noorden.

Bij Haubois zijn deze alle 9 verdwenen.

Blijkens de stadsrekening van 1548 had ten oosten van de hiervoor genoemden weg nog een molen gestaan: . . . “lycht een groet hofte, hefft eer een moelenbarch geweest”.⁹

II. De plattegrond van *Braun en Hogenberg* van ±1575, waarop voorkomt de “Arx Nova”, het kasteel, dat Alva hier in 1568 liet aanleggen, geeft ons:

binnen de muren: 5 standerdmolens, dezelfde die Jacob van Deventer aanwijst, en *buiten de muren*: 1 buiten de Heerepoort bij den Heereweg, welke één der vier

schijnt te zijn, die bij Van Deventer op een rij staan, en 1 buiten de A-poort, ook bij Van Deventer.

Buiten de Ebbingepoort kon deze kaart geen molens, zoo die er gestaan mochten hebben, geven, daar ze niet zoo ver naar het noorden reikt.

III. De plattegrond van *Egb. Haubois* van ±1650, die zeer nauwkeurig is opgemeten en geteekend en waarvan die van Blaeu eigenlijk een verkleinde uitgave is, geeft ons *binnen de wallen*: 15 standerdkorenmolens, en

buiten de wallen: 3 industriemolens, nl. aan het Reitdiep, dus buiten de Kranepoort, een “Saagmeulen”, type paltrok, en een “Vulmeulen”, type ronde steenen (?) bovenkruier, als grondmolen. Aan het Schuientdiep, d.i. Winschoterdiep, een “Barckmeulen”, type ronde steenen (?) bovenkruier, ook als grondmolen.

A. Bij de beschrijving van **de molens binnen de wallen** gaan wij uit van den plattegrond van Haubois. Van den Ebbingedwinger af, gaande naar het westen rond de stad vinden wij de volgende 17 *korenmolens* (bij Haubois 15).¹⁰

1. In den Ebbingedwinger, op een plek waar nu ongeveer de ingang van het Jodenkerkhof is, dus aan het einde van de Jodenkamp, waarschijnlijk genoemd “*Ebbingepoortenmolen*”, type standerdmolen. Hij komt alleen voor bij Haubois en Blaeu en is dus gebouwd na den grooten uitleg. Verder onbekend.

2. In den Boteringedwinger, aan den Noorderbinnensingel op den hoek, waar nu de watertoren staat, “*Boteringepoortenmolen*” (ook wel “*Ebbingepoortenmolen*”) genaamd. Blijkens Haubois na den grooten uitleg gebouwd als standerdmolen. In 1743 is hij, blijkens het “Gezigt uit de Paddepoel” uit de kroniek van Hofsnijder, nog een standerdmolen, doch in 1754 is hij reeds bovenkruier blijkens een pentteekening van C. Pronk: Groningen van de westzijde¹¹. Het was een betrekkelijk lage achtkante bovenkruier met zwichtstelling, met een door riet gedekt achtkant. Voor de

ontmanteling der vesting was de molen reeds zoowel vanuit het westen als vanuit het oosten, dus zoowel vanaf de Boteringe- als vanaf de Ebbingepoort bereikbaar. De laatste eigenaars van dezen molen, “*De Noordstar*”, die tegen den wal gebouwd was, waren Hs. Dooyes en diens zoon J. Dooyes, onder wien deze molen *den 17 Februari 1904 afbrandde als laatste molen binnen Groningen*. Over den grond waarop de molen had gestaan is later nog geducht geprocedeerd.

3. In den Jatsdwinger, aan het eind van de Nieuwe Kijk-in-’t-Jatstraat, “*Kijk-in-’t-Jatsmolen*” genaamd, een mooie, hooge, slanke molen met zwichtstelling, zooals ook blijkt uit een foto van den fotograaf Von Kolkow van ±1870, voorstellend de Kijk-in-’t-Jatsbrug met de Nieuwe Kijk-in-’t-Jatstraat, waarin aan het einde de molen zichtbaar is. Het achtkant was gedekt met riet.

Volgens Haubois stond iets ten zuiden van genoemde plek ±1650 een standerdmolen, gebouwd na den grooten uitleg. Den 17 November 1692 wordt echter verhuurd “de halve Hollantsche molen in de Jatsdwinger met het huys en hoff daarachter”.¹² De naam “*Hollantsche molen*” wijst er hier zeer waarschijnlijk op, dat dit reeds een bovenkruier was. Den 30 October 1699 wordt deze zelfde molen “de Hollantsche genaamt” verkocht voor *f* 800.- aan de E. Peter Thomas en Clasiën Peters echteluiden¹³, terwijl deze zelfde personen den 9 Maart 1705 verkoopen “deszelfs *nieuwe kooren molen cum annexis*”, den molen staande op den stadswal voor *f* 4700.- en het huis aan het eind van de Nieuwe Boteringestraat voor *f* 450.-.¹⁴ Het groote prijsverschil alsmede de bijvoeging “*nieuwe*” wijzen er duidelijk op, dat hier ±1700 een nieuwe molen gebouwd is.

In 1743, blijkt het reeds genoemde “Gezigt uit de Paddepoel” stond hier reeds een achtkante bovenkruier met zwichtstelling; ook blijkt Pronk in 1754. Dit zal dan de molen zijn, die ±1700 gebouwd is. In de 19e eeuw was dit een zoogen. “bakkersmolen”, eigendom van de gezamenlijke bak-

kers. Het moet de beste maalmolen van de bakkersmolens geweest zijn. De laatste mulder was Herman Boer, die woonde in het muldershuis aan het eind van de Kijk-in-’t-Jatstraat; de molen viel als slachtoffer van de ontmanteling, dus tusschen 1874 en 1880. Hij werd echter in Helpen als kooren molen weer opgebouwd, waarover straks nader.

4. In den Kruiddwinger, op een plek ten zuiden van den tegenwoordigen weg naar de Kerklaan. Bij Haubois komt hier geen molen voor. Den 5 October 1705 wordt verkocht de molen “*het oude Reythock*” genaamd in den Kruiddwinger voor 1800 Car. gld.¹⁵ Ook bij verkoopen van 24 Februari en 13 Juli 1711 en 20 December 1729¹⁶ wordt deze molen steeds genoemd: “het oude Reythock”.

Daar de standerdmolens in deze streken zeer waarschijnlijk meest met riet gedekt waren, zal “*reythock*” hier beteekenen standerdmolen. “*Reythock*” was dan een soortnaam. Blijkens het reeds genoemde “Gezigt uit de Paddepoel” staat hier in 1743 een achtkante bovenkruier met zwichtstelling. Kort en tijd daarop zal de molen verdwenen zijn, daar Pronk (1754) hier geen molen teekent. Er werd mij echter verzekerd, dat hier ±1855 een molen zou hebben gestaan, die afgebrand zou zijn. Ook de gemeenteatlas van de provincie Groningen van Fehse van 1862 geeft hier een molen.¹⁷ Ook Beckeringh in het gezicht op de stad vanuit het westen, onder aan zijn kaart van ±1780, teekent hier een bovenkruier. Reeds vóór dat jaar moet deze molen dus herbouwd zijn.

5. In den Reitdiepsdwinger, aan het eind van de Groote Leliestraat. Volgens Haubois is hij gebouwd als standerdmolen na den grooten uitleg. Deze molen, staande. “achter ‘t Provintiale Tughthuis”, waarschijnlijk “*Spinhuismolen*” genaamd, wordt blijkens acte van 11 September 1719 op Allerheiligen van dat jaar geruild door de respectievelijke eigenaars met “het oude Reythock” in den Kruiddwinger.¹⁸ De “*Spinhuismolen*” zal een gelijkwaardige molen en dus nog een standerd geweest

zijn. In 1743 echter, op het “Gezigt uit de Paddepoel”, wordt hij afgebeeld als achtkante bovenkruier; evenzoo bij Pronk (1754). Ook Beckeringh (± 1780) teekent hem als zoodanig. Verdere lotgevallen zijn mij onbekend.

6. In den Kranedwinger, Noord, “*Kranepoortenmolen*”. Deze molen verschijnt het eerst, en wel als standermolen, op de kaart van Haubois en is dus gebouwd na den grooten uitleg. In 1743 volgens Hofsnijder en in 1754 volgens Pronk, is hij nog standermolen. Ook nog ± 1780 volgens Beckeringh. In 1813 is hij echter reeds achtkante bovenkruier met stelling blijkens een grijze aquarel van H. P. Oosterhuis, “Groningen van de westzijde, van het Hoendiep”.¹⁹ Deze molen stond op een plek gelegen tusschen den tegenwoordigen Westersingel en Westerbinnensingel en is ± 1860 afgebrand. De laatste eigenaar was Klaas Mesdag. Merkwaardig is de loodrechte ondersteuning van de zwichtstelling, op de teekening van Oosterhuis duidelijk zichtbaar en voor Groningen iets zeldzaams.

7. In den Kranedwinger, Zuid. Dit is de molen, die reeds voorkomt bij Van Deventer en Braun, ook op den plattegrond van Geelkerck (1616). Haubois geeft hem ook als *standermolen*. Ook is hij nog standermolen blijkens de teekening van C. Pronk, maar ± 1780 is deze molen verdwenen, daar hij niet meer voorkomt bij Beckeringh. De molen stond ten westen van de Sledemenerstraat, waar nu de Westerbinnensingel loopt.

8. In den Adwinger: “*Apoortenmolen*”. Ook deze molen komt reeds voor bij Van Deventer en Braun. Haubois geeft hem weer als standermolen. Ook bij Pronk (1754) is deze molen zichtbaar, doch daar is niet uit te maken, welk type hij vertegenwoordigt. Volgens Beckeringh (± 1780) en Oosterhuis (1813) stond hier in die jaren een achtkante bovenkruier met zwichtstelling. Deze molen, die stond ten westen van de Pottenbakkersrijge, waar nu de Westervanstratenstraat loopt, en een “bakkersmolen” was, is ± 1870 afgebrand. De “Apoorten-

molendrift”, die vroeger toegang tot dezen molen gaf, houdt de herinnering eraan levendig.

9. In den Marwiksdwinger, aan het eind van de Jonkerstraat (in het verlengde van den Munnikeholm) teekent Haubois een *standermolen*, die dus waarschijnlijk gebouwd is na den grooten uitleg. Blijkens Beckeringh was deze ± 1780 nog aanwezig. Verdere bijzonderheden zijn onbekend. In 1837 is hij in ieder geval verdwenen.

10, 11, 12. In den Ouden Rondeelsdwinger geeft Haubois twee *standermolens*, waarvan de noordelijkste ook reeds voorkomt bij Van Deventer en Braun. De andere, die Haubois geeft, moet gebouwd zijn na den grooten uitleg. De voormalige toegangsweg naar deze molens (in het verlengde van den Schoolholm) draagt thans echter nog den naam “Driemolendrift”. Er zal dus *nog een molen* moeten hebben gestaan en wel nog westelijker dan de twee genoemde, zooals de plattegrond van de stad van Nicolaas Geelkerck van 1616²⁰ aangeeft en zooals ook blijkt uit een verzegeling van 21 April 1691, waarbij Thale Jans en Anna Catharina Claesen verkoopen aan Popko Wyrsema en Geertruid Jelys een “meulen”, “synde voorste meulen de drie meulens genaemt”²¹ alsmede uit een acte van 26 November 1695, waarin sprake is van “de eerste van de Drie Meulens bij ‘t papenpoortien met de behuisinge de voor aan de Drift staat”,²² en ten slotte uit een stuk van 14 September 1707, waarin verkocht wordt een molen “sijnde de achterste in de Drie molen Dwengher”²³. Ondanks het feit dat de nauwkeurige kaart van Smit van der Vegt-Acker Stratingh van 1837 hier geen molen meer teekent, was er toen waarschijnlijk van deze drie molens nog één over en wel in den vorm van een mooie hooge achtkante bovenkruier met zwichtstelling, die stond op een “molenberg” aan het einde van de Driemolendrift, dus ongeveer op een plek thans gelegen tusschen Ubbo Emmius- en Coehoornsingel. Ook deze molen viel als slachtoffer der ontmanteling, omstreeks 1875, terwijl de hoogte waarop hij had gestaan in de tachtiger jaren

nog aanwezig was, waarschijnlijk zelfs pas tegen 1890 werd afgegraven.

13. In den Heeredwinger: “*Heerepoortenmolen*”, Volgens Haubois werd deze molen gebouwd na den grooten uitleg als standerdmolen. Hij stond aan het eind van de nog aanwezige Heerepoortenmolendrift (bij Haubois geheeten “*Westermeulenwegh*”), die de herinnering aan dezen molen levendig houdt. Op een aquarel van 1825, voorstellend de Oosterpoort, geteekend van de stadswallen, thans in het Museum van Oudheden, staat de molen reeds als een hooge achtkante bovenkruier met stelling. Eenige jaren na 1874 is deze molen, welks laatste eigenaar B. Jonker was, afgebroken; de plek waar hij stond wordt nu ingenomen door de Remonstrantsche Kerk. Het terrein tegen den molenberg werd door de artillerie als oefenterrein gebruikt. De Zuiderkazerne, staande aan het Zuiderdiep, tusschen Driemolendrift en Ruitersstraat, grensde aan den molenberg. In 1875 was de molen nog aanwezig, zooals te zien is op de olieverfschilderij van H. W. Mesdag, voorstellend de Mottenberg, in het Museum van Oudheden, waar de molen geheel links in de verte zichtbaar is.

Volgens een verzegeling van 19 Mei 1787 koopt de mulder Gerrit Ebling dezen “korenwindmolen staande op de stadswalle ten westen de Heerepoort”, van de erfgenamen van wijlen de Juffer M. Draper.²⁴

14. In den Oosterdwinger: “*Oosterpoortenmolen*” of “*Eblingsmolen*”, ook wel “*Ypenmolen*” genaamd. Volgens Haubois gebouwd na den grooten uitleg als standerdmolen op een plek, waar nu de Heerebinnensingel loopt. Blijkens de hierboven genoemde aquarel van 1825 was de molen toen reeds een hooge achtkante bovenkruier met zwichtstelling. Deze laatste molen stond op een plek, die nu wordt ingenomen door den tuin van oogarts Liefstingh, dus iets ten

zuidwesten van de hiervoor genoemde plaats, terwijl de toegangsweg werd gevormd door de nog bestaande Ypenmolendrift, die dus de herinnering aan dezen molen levendig houdt. Ook deze molen was

eigendom van de gezamenlijke bakkers, terwijl de laatste baas Ebeling heette. Te oordeelen naar een foto van Von Kolkow van ±1870 van de poort van het St.-Anthony-gasthuis, waarop nog zichtbaar zijn een gedeelte achtkant, bedekt met spaan, en de kap met de roeden, was het een mooie molen, misschien wel de mooiste molen van Groningen, die eerst den wal (den zoogen. Eierwal, tusschen Heere- en Oosterpoort) onder zich had ter hoogte van 20 voeten en daarna tot de stelling een hoogte had van 55 voeten, totaal dus onder het achtkant 75 voeten of ongeveer 22 meter, wat niet wegnam, naar men zeide, dat de molen bij een bepaalde windrichting nog last van de stad had. Ook dezen molen heeft men eenige jaren na 1874 afgebroken en daarna ergens in Drenthe weer opgebouwd; waar is mij echter niet bekend.

15. In den Drenkelaarsdwinger: “*Kleinpoortjesmolen*”, aan het eind van de Molenstraat, achter de tegenwoordige tabaksfabriek van de firma Gruno. Hij komt reeds voor bij Van Deventer en Braun als standerdmolen, ook bij Haubois. Blijkens een verzegeling van 21 December 1731 waarbij wordt verkocht, “sekere halve molen, zijnde een reithock, met een huis daarbij”,²⁵ was hij toen nog een standerdmolen, terwijl hij later werd vervangen door een achtkanten bovenkruier met zwichtstelling, zooals blijkt uit een grijze aquarel van H. P. Oosterhuis van 1813, voorstellend een gezicht op de stad vanaf het Damsterdiep.²⁶ Ook deze molen, die ongeveer 1863 afbrandde,²⁷ was een “bakkersmolen” en kon bereikt worden zoowel door de Molenstraat als langs den “Nieuwen Meulenwegh” zooals Haubois dezen noemt, thans genaamd Radebinnensingel (naar het oosten).

16. In den Poeledwinger, volgens Haubois gebouwd na den grooten uitleg als *standerdmolen* op een plek ongeveer, waar nu het Radiologisch Instituut staat, aan den Oostersingel. De toegangsweg liep onder langs den wal vanaf de Steentilpoort, langs den lijnbaan. Verdere bijzonderheden zijn

onbekend. Misschien om de ongunstige ligging afgebroken.

17. Op de omwalling van het Schutenschuverskwartier, dat bij den grooten uitleg in de stad werd opgenomen, staat aan het einde van den Ouden Weg, die daarheen toegang gaf, blijkens Haubois een *standermolen*. Verder is mij daaromtrent niets bekend.

Alle 17 hier genoemde molens waren dus oorspronkelijk gebouwd als *standermolens*, die in de 19e eeuw waarschijnlijk reeds geheel door de *achtkante bovenkruisers* waren verdrongen. Jammer genoeg weten we niet in welke jaren dit precies is gebeurd, maar waarschijnlijk is de eerste helft der 18e eeuw de tijd van den overgang; te oordeel en naar enkele ons ten dienste staande gegevens, meenen we, dat de achtkante bovenkruier hier vóór 1700 reeds zijn intrede heeft gedaan.

Buiten de stad hebben de standermolens het veel langer uitgehouden; zoo zijn mij de volgende bekend, die afgebroken zijn na 1850: Middelstum (1855), Schouwerzijl (1857), Niebert (1899), Finsterwolde (± 1900), Wedde (1903), Zuidhorn (1910) en Vriescheloo (± 1915), terwijl we thans nog *standerkorenmolens* aantreffen te *Ter Haar*, ten N. van Ter Apel, Gem. Vlagtwedde, en te *Onstwedder Mussel*, Gem. Onstwedde, waar de molens niet eens op “molenbergen” staan, zooals vroeger in de Ommelanden meest het geval was.

De reden van het vervangen van den standermolen door den achtkanten bovenkruier moeten we hierin zoeken, dat men het achtkant met kap en wiekenkruis van den laatste naar believen zoo hoog kan aanbrengen, dat het wiekenkruis bij iedere windrichting den wind kan vangen, eenvoudig door de meestal steenen onderbouw hooger op te trekken. Dit voordeel mist men bij den stander, waarbij het geheele molenlichaam kruit en die men dus, ten einde de stabiliteit niet in gevaar te brengen, niet willekeurig hoog kan maken. Alleen wanneer een standermolen dusdanig kan worden geplaatst, dat de heerschende

winden hem vrij kunnen bereiken, kan hij economisch werken. Waar uit den aard der zaak deze factor in het zuiden van ons land eerder aanwezig is dan hier in het noorden, treft men daar nog de meeste standermolens aan.

B. Thans volgen **de molens buiten de wal-len**, meest industriemolens, die grotendeels in de 18e eeuw gebouwd zijn.

Hiervan stonden binnen de gemeente Groningen: aan het Damsterdiep 7, tusschen Damster- en Winschoterdiep 1 (een watermolen), aan het Winschoterdiep 14 (waarvan 3 watermolens), tusschen Winschoter- en Hoornsche diep 7 (waarvan 3 watermolens), aan het Hoornsche diep 3 (waarvan 2 watermolens), aan het Hoendiep 5 (waarvan 1 watermolen), aan het Reitdiep

4 en aan het Boterdiep 2, totaal 43 molens, waarvan 33 industrie- of korenmolens en 10 watermolens.

Binnen de tegenwoordige grenzen der gemeente Groningen zijn dus 60 plaatsen aan te wijzen waar een windmolen gestaan heeft of nog staat, het laatste kan helaas nog slechts van één gezegd worden. Achtereenvolgens zullen nu behandeld worden: 1°. *De industrie- en korenmolens*. 2°. *De watermolens*.

1°. **De industrie- en korenmolens.**

Aan het Damsterdiep (“buiten Steentilpoort”).

1. Aan de noordzijde, op een stuk land achter de vroegere herberg “De Altena”, zwertende ten westen aan de stadsgracht en ten oosten aan het “Maar”, een *zaagmolen*, waarvan de naam onbekend is, zeer waarschijnlijk een *paltrok*. Volgens een verzegeling, verleden voor Burgemeesteren en Raad van Groningen van 14 November 1677.²⁸ was deze molen toen reeds verdwenen. Het huis “De Altena”, het laatst bewoond door den heer Klein, houthandelaar, eigenaar van den zaagmolen te Oosterhoogebrug (zie hieronder) is in het jaar 1905 afgebroken en stond ten oosten van het café Van Petten. “Het Maar” is een ou-

de loop van het Selwerderdiepje, die reeds zeer vroeg gedeeltelijk is opgenomen in het Damsterdiep en waarvan een gedeelte thans nog zeer goed is te volgen naar den Jacobijner- of Stadsweg en vandaar naar den Hoogen weg ten noordwesten van Oosterhoogebrug. Het gedeelte van daar tot Oosterhoogebrug, thans de gemeentegrens, is dus niet de natuurlijke loop, doch een rechtgraving.²⁹

Evenwijdig aan en aan de oostzijde van dit maar liep vóór de uitbreiding van de stad in den Oosterstadshamrik, zelfs tot voor eenige jaren, het *Zaagmulderswegje*, dat dus zeer waarschijnlijk naar dezen zaagmolen is genoemd, en dat thans is verlegd en bestraat.

2. Aan de zuidzijde, op het derde stuk land van de vestinggracht af, een *houtzaagmolen*, "*De twee Reizigers*", type achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur, een mooie slanke molen, waarvan het achtkant en de kap gedekt waren met spaan. Gebouwd in 1755, werd deze molen geheel afgebroken in 1906, nadat eenige jaren daarvoor de kap en de roeden waren afgenomen en naar Winterswijk verkocht. In de kap vond men het volgende versje:

De wind, een wonder van Gods macht,
Doet dezen molen draaien door zijn kracht,
Laat Gij, o Hemelheer,
Uw zegen op dezen molen dalen neêr.

Eigenaars van dezen molen waren: 1755-1761 Abbe Hansen de Jong en Hans Hansen de Jong, afkomstig van Midlum bij Harlingen, sinds 1761 alleen de eerste der twee gebroeders. In 1807 werd uit de nalatenschap van Hans Abbes de Jong, zeer zeker den zoon van bovengenoemde, de molen c.a. verkocht aan Terpstra, Van Bergen & Cie. Sinds 1811 was eigenaar Willem Arkerna, 1827-1831 Jacob Cardinaal; sinds 1831 Derk van Houten Hzn., afkomstig van 't Waar. Onder zijne zoons H. en J. van Houten (1864 - 1883) werd er naast den molen in 1868 stoom als bedrijfskracht genomen. Van 1883-1895 Wed. H. van Houten en J. van Houten,

sinds 1895 de heeren D. en J. van Houten, nog steeds handelend onder de firma D. van Houten. Deze laatsten gingen reeds in 1895 zelf elektrische kracht opwekken en richtten den molen, als eersten in Nederland in, om met elektrische kracht te zagen. Het bijbehorende, nog bestaande woonhuis werd gebouwd in 1838 en was de opvolger van het geboortehuis van nu wijlen oud-minister Mr. S. van Houten, die daar in 1837 werd geboren. De thans verdwenen oude werkliedenwoningen, op bijgaande foto duidelijk zichtbaar, stonden ten oosten van het woonhuis. De zaak had, evenals de volgende vier molens, uitvaart naar den Boermandeweg, na het graven van het Eemskanaal in 1876, naar den noorderdijk daarvan.

Een aardige 18e eeuwse gewoonte was het, niet alleen den naam van den molen daarop te vermelden, doch ook op het achtkant een bord aan te brengen, waarop de naamgever stond afgebeeld. De familie Van Houten bezit nog het zware eikenhouten molenbord, waarop de twee reizigers, voorgesteld door twee personen in 18e eeuwse kleederdracht, zijn afgebeeld. De molen is ook nog het onderwerp geweest voor een mooie aquarel van den bekenden schilder Gerrit van Houten, die ook in het bovengenoemde woonhuis werd geboren. (Zie het maandblad "Groningen" 1929, blz. 24, waar ook een reproductie van deze aquarel is opgenomen.)

3. Aan de zuidzijde, grenzend aan bovenbedoeld terrein, een *oliemolen*, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, waarvan de naam onbekend is. Hij stond ten oosten van het nog bestaande woonhuis, thans bewoond door den heer D. M. Botje, aan het Damsterdiep. Dit huis, welks hoog dak wijst op de daaronder gelegen bergplaats voor kool- of lijnzaad, werd gebouwd in 1771, uit welk jaar de molen waarschijnlijk ook dateerde. Eigenaars van dezen molen waren vóór 1809 T. Folmer & Cie. In 1809 kocht Edzo Tonkes dezen molen, die daarbij genoemd wordt: "de eerste of nieuwe oliemolen". Zijne opvolgers waren zijn zoon H. E. Tonkes en zijn klein-

zoon Eppo H. Tonkes, die den molen ±1875 liet sloopen. In de buurtschap Helpen werd hij als zaagmolen door Bierling weer opgebouwd, zie hieronder.

De molen is zichtbaar op een foto van Von Kolkow van ±1870, genomen vanaf de sluis in het Binnen-Damsterdiep, waarop in de verte een heele rij molens zichtbaar is.

4. Aan de zuidzijde, op het derde stuk land van het terrein van den vorigen molen af, een oliemolen, "*Concordia*", een achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur. Hij stond ten oosten van het nog bestaande woonhuis, thans bewoond door den heer Oterdoom, welk huis in het jaar 1882 in de plaats kwam van het oude typische muldershuis, hetwelk dagteekende uit de 18e eeuw, evenals de molen.³⁰ In het riet van het achtkant stond het jaartal 1855, aanduidende, dat in dat jaar een nieuwe rietbedekking was aangebracht. In het midden van de 19e eeuw was de molen eigendom van de firma Swaagman, later, misschien van ±1860 tot zijn dood in 1883, was H. B. van Bruggen eigenaar, daarna diens weduwe, die ±1905 den molen liet afbreken.

5. Aan de zuidzijde, tegenover het *Oliemulderswegje* aan de noordzijde van het diep, een *olie- en pelmolen*, "*De Meeuw*". Oorspronkelijk een lage achtkante bovenkruier met stelling, die omstreeks 1776 gebouwd was. De laatste eigenaar sinds 1870 was H. Helder, afkomstig van Pieterburen, die den molen in 1880 23 voet omhoog bracht. Het achtkant was met riet gedekt, waarin een jaartal. In 1909 werd deze molen gesloopt. De vierkante steenen onderbouw met bijbehorende schuren en het afschuwelijk bepleisterde en geverfde oude muldershuis ten westen daarvan zijn nog over. Vóór Helder waren hier oliemulder: Venhuis en Y. Siersema.

6. Iets verder naar Oosterhoogebrug, doch tusschen Damsterdiep en Eemskanaal, een *houtzaagmolen*, een mooie achtkante bovenkruier met stelling op schuur, door de firma K. Maathuis en Zoon in 1840 geheel nieuw gebouwd op de plaats, waar voordien een *paltrok* had gestaan, die reeds bij

Beckerlingh (±1780) voorkomt. Latere eigenaars waren G. Maathuis en zijn zwager Chr. de Boer. Na den dood van den laatste in 1910, verkochten zijne erfgenamen een paar jaar later den molen met het bijbehorende terrein aan de N.V. Koninklijke Nederlandsche Betonijzer-Maatschappij v.h. Van Waning & Co. te Rotterdam, die den nog zeer gaven molen in 1917 op afbraak verkocht.

7. Aan de zuidzijde, op een terrein, dat grenst aan het Selwerderdiepje, in oude stukken genoemd "het Maar", de oostgrens van de gemeente Groningen, een *houtzaagmolen*, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur, in het jaar 1848 door W. I. Klein overgebracht van het terrein van de firma Van Calcar aan het Reitdiep, zie hieronder. Een tijdlang werkte Klein samen met J. J. Mulder. Van 1898 tot 1918 was H. Westerhoff eigenaar, terwijl zijn zoon, J. Westerhoff, den molen nog exploiteerde tot 1920, nadat hij een jaar tevoren als hulpkracht stoom had genomen. Sinds 1920 is eigenaar de N.V. Houthandel v.h. L. J. Hemmes te Groningen, die den molen in dat jaar van kap, roeden en stelling heeft ontdaan en aldus onttakeld is hij nog alle dagen te aanschouwen. Een afbeelding van dezen molen is mij niet bekend.

Aan het Winschoterdiep ("buiten Klein-Poortje").

1. Aan de oostzijde, aan de eerste bocht, dicht bij de oude stad, staat op het 17e eeuwse plan van de stad Groningen van Haubois een "*Barckmeulen*", type ronde bovenkruier zonder zwichtstelling. In 1780 was hij volgens Beckerlingh niet meer aanwezig. In 1821 (Beukema, Beknopte Beschr. der Stad Gron.) en 1839 (Kremer-Westendorp, Beknopte Beschr. der Prov. Gron.) worden er bij de stad twee runmolens genoemd, de eene was die aan het Reitdiep, zie hieronder; waar de andere gestaan heeft is mij niet bekend. In ieder geval was de laatste in 1821 nog niet oud, daar de landdrost H. L. Wichers in zijn rapport van 27 Juni 1808 aan Koning Lo-

dewijk Napoleon in de stad Groningen slechts één schors- of runmolen noemt.³¹

2. Aan de westzijde, ten westen van de Bonteburg, op de plek waar in het begin van deze eeuw nog een scheepshelling was, geeft de gemeentatlas van Kuiper (± 1870) een *molen*. Geen der personen, wien ik inlichtingen vroeg, wist zich het bestaan van een molen op deze plaats te herinneren.

3. Aan de westzijde, ongeveer ter hoogte van de Duikerstraat heeft, vermoed ik, althans te oordeelen naar den naam “Houtzagerssteeg”, een *zaagmolen* gestaan. Verder totaal onbekend.

4. Aan de westzijde, ongeveer ter hoogte van de Van Julsinghastraat, stond een *oliemolen*, een achtkante bovenkruier met stelling, gebouwd vóór 1780, afgebrand ± 1860 . De laatste eigenaar was Van der Veen. Op een oude stafkaart vond ik hier: “stoom- oliemolen, vervallen”. De zaadschuur moet er nog lang daarna gestaan hebben. De uitvaart van dezen molen was evenals van den vorigen naar den Oosterweg, en wel door de Oliemulderssteeg, thans Oliemuldersstraat geheeten.

5. Aan de westzijde, aan het eind van de tegenwoordige Frederikstraat, een *tras- of cementmolen*, “*De Eendracht*”, volgens den sluitsteen boven den ingang van het nog bestaande achtkante steenen onderstuk gebouwd in 1791 door B. v. D. Hij had vroeger een eigen uitvaart aan de zuidzijde van het terrein naar de Bleekerslaan en verder naar den Oosterweg. Het was een sterke molen, die oorspronkelijk uitsluitend *pelmolen* was, zoo ook onder den mulder Blink, die tot ± 1860 eigenaar was.³² Omstreeks dezen tijd ging de molen in eigendom over aan Martin Mees, die hem ook ging inrichten voor het malen van tufsteen (tras). Later werd als bedrijfskracht naast de wind stoom genomen, totdat ± 1892 de windmolen het moest afleggen tegen de nieuwe bedrijfskracht en werd gesloopt. Dit gebeurde onder den nieuwen eigenaar der firma M. Mees, nl. de zoon Nanno Mees, die den molen sinds 1891 in gebruik had. De tegenwoordige eigenares van het

terrein is sinds eenige jaren de N.V. Bouwmaterialenhandel vh. firma M. Mees. Het bijbehorende woonhuis, ook waarschijnlijk dateerend van 1791 en in den tijd van mulder Blink prijkend met twee liggende leeuwen voor het huis, staat nog altijd ten zuiden van den molen en behoort ook aan genoemde N.V.

6. Aan de westzijde, niet aan het diep, doch iets teruggebouwd, als laatste molen van Groningen voor de eerste grenswijziging ten opzichte van de gemeente Haren, een *houtzaagmolen*, “*De Zaaijer*”, een achtkante bovenkruier met stelling op schuur, dwars op het diep en gebouwd vóór 1780. De molen stond juist tegenover den Groenendijk, de voormalige gemeentegrens, loopende van het Winschoterdiep naar den voorm. Groenburg bij Euvelgunne.

De laatste eigenaars waren Gerrit Mulder, daarna diens zoons Jan Gerrit en Pieter Mulder, terwijl de molen kort na den dood van bovengenoemden, ± 1904 , door den zoon van J. G. Mulder, Gerard Mulder, werd afgebroken en het terrein aan een bouwmaatschappij verkocht. Het achtkant ging naar Brabant. Later werd de gemeente Groningen eigenares en deze liet in 1914 het terrein ophoogen en voor bouwterrein in orde maken; de Meeuwerderbaan werd hier toen aangelegd. Het woonhuis van de Gebr. Mulder stond ten westen van het terrein aan het Winschoterdiep, waarboven een aardig zitje was uitgebouwd.

De uitvaart van het terrein was, evenals van den vorigen molen, door de Bleekerslaan naar den Oosterweg. Ook de bleekerij van Nienhuis, gelegen waar thans de tricotagefabriek staat, was hierlangs bereikbaar.

Ook op het achtkant van dezen molen bevond zich een 18e eeuwsch eikenhouten bord, waarop stond afgebeeld “*De Zaaijer*”, n.l. een boer in loopende houding met een wan voor de borst, die bezig was het land te bezaaien.

7. Aan de westzijde, evenals de vorige molen iets teruggebouwd, een *houtzaagmolen* “*De Zon*”, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur. De laatste eige-

naars in de vorige eeuw waren Hayo van Bruggen, daarna diens zoons Jacob en Gerit van Bruggen. Deze molen werd reeds ±1886 afgebroken door de eerste der beide broers, handelend onder de firma H. van Bruggen, terwijl deze zaak met stoom als bedrijfskracht, omstreeks 1900 werd gecombineerd met den molen “De Zaaier”. Omstreeks 1906 kocht de firma Nanninga, van Winneweer, het terrein en de zaak van “De Zon”.

Reeds ±1780 stond hier een *paltrok*, die duidelijk zichtbaar is op het 18e eeuwse “Plan van de nieuwe werken voor Groningen” van K. W. Kiers.³³

Van het typische witte 18e eeuwse woonhuis aan het diep, destijds bewoond door Hayo van Bruggen, is niet veel meer over.

Deze molen had uitvaart naar den Oosterweg bij het Sterrebosch, later, na den aanleg van den spoorweg, naar de Lodewijkstraat.

8. Aan de westzijde, even vóór het voorm. Oosterredoute, waar thans de scheepshelling is van de firma Vos, als laatste molen in de gemeente Groningen vóór de tweede grenswijziging met Haren, een *houtzaagmolen*, “*De Vriendschap*”, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur. Deze molen bestond reeds ±1780 en komt ook voor op het plan-Kiers, hierboven genoemd. Eigenaars waren in de 19e eeuw: Blauw en later Hayo van Bruggen, hierboven genoemd. In 1903 werd de molen door Gerard Mulder, den schoonzoon van Jacob van Bruggen afgebroken. Hij werd in Wedde als korenmolen weer opgebouwd. Het geheele terrein met het bijbehorende 19e eeuwse woonhuis, ten noordwesten van den voormaligen molen is thans nog eigendom van de familie Van Bruggen en wordt verhuurd aan de firma Vos.

9. Aan de westzijde, aan de zuidzijde van het Helperdiepje, waar thans de ingang van den nieuwen spoorweghaven is, een *olie-molen*, naam onbekend, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, gebouwd in 1736, afgebrand ±1880, waarbij de boerderij aan de andere zijde van het diep, “De

Pol” geheeten. ook een prooi der vlammen werd.

Eigenaars in de 19e eeuw waren Hoeksema, Bakker en Gebr. Ellens, onder wie de molen afbrandde, nadat eerst de inventaris naar de stad vervoerd was.

Deze molen met bovenstaand jaartal komt ook voor op bovengenoemd plan-Kiers, doch daar als *zaagmolen*.

10. Aan de westzijde, een *houtzaagmolen*, “*De Wolf*”, een achtkant met zwichtstelling op schuur. Gebouwd na 1780, afgebrand ±1870. Eigenaars waren dezelfde als die van het volgende nummer.

11. Eveneens aan de westzijde, ten zuiden van de scheepswerf van Arend de Boer, dus even verder dan de vorige molen, een *houtzaagmolen*, “*De Gideon*”, een *paltrok*, gebouwd waarschijnlijk 1766, afgebroken ±1870 door den toenmaligen eigenaar Jan B. van Bruggen, die toen als bedrijfskracht stoom nam. Als stoomzagerij is de zaak, die later werd omgezet in de N.V. Houthandel v.h. J. B. van Bruggen, in 1898 afgebrand. Vóór J. B. van Bruggen waren eigenaars: G. P. Mulder (1766-1804), P. G. Mulder (1804-1844) en Berend P. Mulder (1844-1865).³⁴

Ongeveer 1905 heeft de firma Van Bruggen een proces gevoerd met den eigenaar van de buitenplaats “Groenenstein” omtrent het recht van overgang over dat buitengoed naar Helpen, welk proces door de firma werd verloren, zoodat daaruit bleek, dat de eenige verbinding met de stad leidde over het Winschoterdiep, evenals met den oliemolen van Gebr. Ellens het geval was.

Tusschen Winschoter en Hoornsche Diep (“buiten Heerepoort”).

1. Een perceel bouwgrond ten noordwesten van het voormalig klooster Essen heet “molenwerf”. Volgens overlevering moet hier de “*roggemolen*”, (standerdmolen) van het klooster Essen hebben bestaan.

2. Aan de westzijde van den Heereweg in de buurtschap Helpen, aan de Molenstraat, een *korenmolen*. Dit is de korenmolen, die vroeger binnen de wallen der stad stond aan het einde der Kijk-in-'t-Jatstraat. Deze

werd ±1875 naar hier overgebracht door Harm Geertsema, onder wien de molen afbrandde en weer werd opgebouwd; latere eigenaars waren Edens en De Boer, terwijl de laatste eigenaar, J. H. van der Molen, als drijfkracht electriciteit nam en den molen omstreeks 1918 op het steenen achtkantig onderstuk na, afbrak.

3. Aan het Helper Maar, aan het einde van den Helper Westsingel, op het oude borgterrein van “De Wijert”, op de “Mollenbult” zoogenaamd, een *houtzaagmolen*.³⁵ Hier stond vóór ±1875 een *paltrok*, waarvan eigenaar was Mulder, ±1875 kocht Jan Bierling dezen molen, liet hem afbreken en verving hem door den door hem aangekochten oliemolen van Tonkes, aan het Damsterdiep, zuidzijde. ±1894, onder den toenmalig en eigenaar Bus brandde de molen af, maar werd het volgend jaar onder gebruikmaking van het achtkant, enz. van den toen afgebroken zaagmolen van de firma Gebr. Nanninga te Winneweer, Gem. Ten Boer, weer opgebouwd, thans echter als *korenmolen*. De krukas uit den zaagmolen van Nanninga verhuisde toen naar den zaagmolen “De Haan” aan het Hoornsche Diep, zie hieronder. De laatste eigenaar van dezen molen was J. Dooyes, wiens “De Noordstar” in Februari 1904 was afgebrand. Kort en tijd later, ±1905, kwam het terrein met den molen in handen van de firma Gebr. de Swaan, die den molen liet afbreken. De dienstwoningen staan er thans nog.

Het balkgat van den zaagmolen werd gevormd door het Maar, dat in een open verbinding staat met het Helperdiepje en dat thans nog dienst doet als afwatering der hooge landen.

Op het bovengenoemde “Plan van de nieuwe werken voor Groningen” staat op de plaats van dezen molen een achtkante bovenkruier met stelling, waarschijnlijk een korenmolen, in ieder geval geen zaagmolen.

4. Aan het eind van de Papiermolenlaan, ten westen van den Heereweg, ter hoogte van het Sterrebosch, een *papiermolen*, “*Werklust*”, een achtkante bovenkruier

met stelling. Dr. W. J. Koppius heeft de geschiedenis van dezen molen uitvoerig beschreven in het maandblad “Groningen”, Maart, April en Mei 1929. Hieraan ontleen en wij het volgende: De bouwer was Wessel Sevenstern, die in 1734 begon met het vervaardigen van papier. In 1739 verkoopt deze den molen c. a. aan A. Verburgh en J. Aelders. Sedert 1744 was Jac. Aelders alleen eigenaar, van 1749-1754 zijn weduwe A. P. Aelders-de Sitter. Sedert 1754 Herman Christiaan Hoisingh. Na diens dood, in 1781, de firma Forsten & Cie. (Jan Herman Forsten, Tonco en Jan Modderman). Na eenige wisselingen in de eigenaars der firma Forsten & Cie. wordt de molen in 1820 het eigendom van Albert en Jacob Hesselink Wzn., die hem in 1843 op afbraak verkopen. Hij werd hetzelfde jaar in Steenwijk als barkmolen weer opgebouwd.

Aan het Hoornsche Diep.

1. Aan de westzijde, even ten noorden van de plaats, waar het Helperdiepje in het Hoornsche Diep komt, aan de oude grens der gemeente Groningen, een *houtzaagmolen*, “De Haan”. Op deze plek stond vroeger een *paltrok*, gebouwd tusschen 1780 en 1837, die ±1858 werd vervangen door een achtkanten bovenkruier met zwichtstelling op schuur, gebouwd door de fa. Kamerling (Kamerling en J. J. Mulder). Het achtkant was bedekt met spaan. ±1870 werden eigenaars de Gebr. H. en H. T. Timmer, sedert ±1876 H. T. Timmer en Tinga, daarna Van Diepen, verder achtereenvolgens de fa. Stoit en De Vries, H. W. Hemmes, Ratgers & Co., terwijl de laatste eigenaar, sinds 1922, was de firma Schrage & van der Goot, die het achtkant in 1925 liet afbreken. De kap en de roeden met de zwichtstelling waren ±1916 reeds weggebroken, toen als bedrijfskracht stoom was genomen. Het was een forsche molen, die uitvaart had naar den Hoornschen dijk, thans zeer onhistorisch betiteld met den naam Paterswoldschen weg. De dienstwoningen staan er nog.

Aan het Hoendiep (“buiten A_poort”).

1. Aan de zuidzijde, iets verder naar het westen dan ter plaatse waar de Friesche Straatweg aan het Hoendiep komt, een *houtzaagmolen*, “*De Bok*”, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling op schuur, gebouwd ±1835, overgebracht uit Dokkum. In de 19e eeuw was de molen het eigendom van de firma Doornbos & Vos, sinds 1892 (verkooper was P. J. Vos) de firma Schrage & Van der Goot, die, nadat als bedrijfskracht stoom was genomen, den molen in het jaar 1897 liet afbreken. In Coevorden werd hij weer opgebouwd. Het onderstuk met de schuur staat nog aan het Hoendiep. De werf had uitvaart naar den Peizerweg.

2. Aan de zuidzijde, nog ten oosten van de spoorbrug in de lijn Groningen-Sauwerd, een *oliemolen*, “*De Hoop*”, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, blijkens een nog aanwezig steentje gebouwd in 1794, in de 19e eeuw eveneens het eigendom van de firma Doornbos & Vos, later Jan Themmen Vos, sinds 1891 de firma A. N. Smit. De molen was in 1889 reeds van zijn vlucht ontdaan. Het achtkant brandde af den 14 November 1913.

3. Aan de noordzijde, na een scherpe bocht, dus ten oosten van den weg. even voor de plek van het voormalige tolhuis, een *koren- en pelmolen*, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, gebouwd in 1856 door Nauta, die werd opgevolgd door P. Switters. In 1883 kwam de molen aan de firma Switters en Terpstra, die er een trasen krijtmalerij aan verbond. In 1917 werd de molen met het terrein en de verdere gebouwen verkocht aan de firma M. Mees, die de zaak echter pas in 1919 aanvaardde. Deze, die het meer om den grond dan om het bedrijf te doen was, naar het schijnt, brak eerst de loodsen af en later, in 1922, ook den molen, nadat die een tijdlang met één roede had gestaan. Alleen het voormalig muldershuis aan den weg langs het diep is thans nog over. Met dezen molen verdween de laatste groote bovenkruier in de gemeente Groningen.

4. Slechts op één kaart nl. die van de gemeente Groningen uit den Gemeente-Atlas van Kuyper, uitgegeven omstreeks 1870, vond ik aangegeven een *molen* iets ten noorden van het Hoendiep, ten oosten van den spoorweg, op een plek, bereikbaar langs een weg, welke van den Frieschen Straatweg westwaarts loopt. Geen der personen wien ik inlichtingen vroeg, kon zich iets van het bestaan van een molen op deze plaats herinneren.

Aan het Reitdiep (“buiten Kranepoort”).

1. Aan de noordzijde, even ten westen van de voorm. stadsgracht, de zoogen. Spinhuisgracht, waar in het begin van de 20e eeuw nog een scheepshelling was (“de buitenhelling”)³⁶ en waar nog een dikke boom is blijven staan, een *houtzaagmolen*, *paltrok*, welke voorkomt op de kaart van Haubois uit de eerste helft der 17e eeuw. Dit zal een der eerste paltrokken geweest zijn, welke in deze streken werden gebouwd, gezien het octrooi voor den tijd van 15 jaren van 16 Augustus 1628, waarbij “Heren Borgemesteren ende Raedt van Gronningen” toestaan aan Mr. Peter Wijtiens “een moelen to setten”. In het Huisarchief Farmsum, no. 103,³⁷ vinden wij verder stukken betreffende den bouw alsmede verschillende aantekeningen omtrent de verhuur van dezen “holtmoelen bij Kranepijpe buten de Stadt”, door Jr. Rembt Rengers en Mr. Beerent Geerts aan genoemden Mr. Wijtiens in de nu volgende jaren. In het midden van de 18e eeuw is deze molen echter reeds verdwenen, zooals blijkt uit de penttekening van C. Pronk, voorstellend een gezicht op de stad van de westzijde, van 1754,³⁸ waarop op deze plek geen molen meer wordt aangetroffen.

2. Aan de zuidzijde, ongeveer iets ten westen van de plek waar thans de Taco Mesdagstraat aan het Reitdiep komt, gedeeltelijk aan, gedeeltelijk op den dijk gebouwd, een *pel- en barkmolen*, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, sinds 1883 “*De oude Held*”, welke naam duidelijk leesbaar was op den baard onderaan de voorzijde van de kap.

Blijkens de kaart van Haubois, uit het midden der 17e eeuw, stond hier een ronde bovenkruier zonder stelling en was dit een "Vulmeulen." Volmolens vervaardig den zeildoek. Bovengenoemde teekening van 1754 geeft hier een spinnekop met zwichtstelling, evenals een grijze aquarel van Lofvers uit de tweede helft der 18e eeuw.³⁹ Den 7 November 1769 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen octrooi verleend voor den tijd van tien achtereenvolgende jaren aan "Hindrik G. Hesseling en desselvs zoon G. H. Hesseling" voor het oprichten van "een bark-maalderie".⁴⁰ Hunne opvolgers zijn "Jacob Hesselink en zoonen". Zij willen de zaak blijkens de door hen ingediende "remonstrance" flink aanpakken, zij beweren nl. "dat door aankoop eigenaars zijnde geworden van de Pel, en Barkmolen buiten de Kraanepoort, (deze) van grondsop moet worden hernieuwd, en wel zouden inclineeren, in plaats van dien een nieuwe agtkante Pel- en Barkmolen te bouwen en door een beeter inrigting de Barkmaalderij aldaar in stand te brengen; dan dit werk van groote aangelegenheid en kosten, insonderheid van de daartoe vereischte kelders, en de wisselvallige uitkomst; zoo was de entreprise daarvan voor de supplianten zeer periculeus, waarom verzogten dienaangaande met een privilegie te mogen worden gebeneficieert en aan hun suppl^{ten} een octrooy verleend om met uitsluiting van anderen alleen bark te maaien". Dit wordt hun dan toegestaan voor den tijd van tien achtereenvolgende jaren, ingaande 5 Juni 1780.⁴⁰ De nieuwe achtkante bovenkruier zal toen zijn gebouwd, het zal die zijn, welke zichtbaar is op de olieverfschilderij van Ensing van 1850 in het Museum van Oudheden. Herhaaldelijk brandde deze molen af, onder de familie Hesselink drie keer, doch telkens werd hij weer herbouwd. In 1866 ging de molen in eigendom over aan K. Hofman, afkomstig van Enumatil, onder wien hij nogmaals afbrandde, misschien in 1867, want in 1868 wordt hij ook ingericht voor het maalbedrijf. Sinds 1876 was eigenaar de zoon D. Hofman Kzn., onder wien

de molen in 1882 nogmaals en thans voor het laatst afbrandde. In 1883 werd de molen daarop herbouwd tot den mooien grooten molen, welken vele Groningers zich nog zeer goed zullen weten te herinneren. Het was een mooi idyllisch plekje daar aan den ouden Reitdiepsdijk en geen der molens in de gemeente Groningen zal zoo dikwijls, zoowel in den winter als in den zomer het dankbaar onderwerp zijn geweest van een teekening of foto. Het achtkant van dezen molen was afkomstig van den toen afgebroken watermolen op den polder "De oude Held" onder Hoogkerk aan het Aduarder diep, die door een onvoorzichtigheid van den mulder zijn wiekenkruis had verspeeld.

In 1883 werd er aan den molen ook een olieslag verbonden, hetwelk in den schuur was geplaatst, terwijl het zoogen. doodbed in den molen zelf een plaats vond. Met de pelinrichting kon men in 24 uren 100 H.L. gerst pellen. Dat het een zeer krachtige molen was, bewijst ook wel het feit, dat alle bewerkingen tegelijk konden worden uitgeoefend. Omstreeks 1897 werd als hulpkracht een petroleummotor van 50 P.K. aangeschaft, die echter lang niet alles kon trekken. De laatste eigenaar beweerde dan ook altijd, dat er in het geheele land slechts één molen was, die krachtiger was, en dat zou een der molens van de stad Amsterdam zijn, die een vermogen van 105 P.K. zou hebben. "De oude Held" had 2 koningsspillen en op 3 zolders steenen. De vlucht bedroeg 80 voeten.

De grondstof voor het schorsmalen werd uit Drente betrokken, terwijl het product, de bark of run, zijn afzet vond in kleine looierijen in de provincie Groningen en verder grootendeels naar Duitschland werd geëxporteerd. Vroeger had men bij den molen zelf een looierij; de looikuipen waren in 1912 nog aanwezig. Tot ±1907 werd de molen nog geregeld als barkmolen gebruikt. Men kreeg echter langzamerhand last van de naderende stad en de eigenaar werd oud. In 1912, nadat Hofman was overleden, werd de molen door de erfgenamen aan de gemeente Groningen ver-

kocht, die eerst het achtkant met de kap en de vlucht en later ook het achtkante steenen onderstuk liet afbreken. Het achtkant ging naar Wilhelmshaven en is daar weer opgebouwd.

De uitvaart van den molen was naar den Kraneweg. De laatste eigenaar heeft hierover ±1910 nog een proces met de stad gevoerd, hetwelk door hem werd verloren. In 1883 wilde de stad niet toestaan, dat de nieuwe molen met riet werd gedekt, waarmee Hofman niet accoord ging. Het gevolg is ook hier een proces geweest, dat door den eigenaar werd gewonnen.

3. en 4. Aan de zuidzijde, aan den dooden arm van het Reitdiep naar Donghorn, twee *zaagmolens*, gebouwd vóór 1778,⁴¹ één der twee, een *paltrok*, waarschijnlijk reeds in 1754 door Van 't Oever. Sinds 1783 in het bezit van de familie Van Calcar, thans de N.V. G. van Calcar's Houthandel Ao. 1754. Omstreeks 1845 brandde één der twee molens, de *paltrok*, af, terwijl de andere, een achtkante bovenkruier daarna werd afgebroken en te Oosterhoogebrug weer werd opgebouwd, terwijl als drijfkracht van de zagerij sindsdien stoom werd gebezigd.⁴²

Aan het Boterdiep ("buiten Ebbingepoort").

1. Aan de oostzijde, tegenover het voormalig Cortinghheem ("De Hoogte"), aan een bocht van het Boterdiep, halfweg de voorm. Ebbingepoort en Noorderhoogebrug, (vandaar de volksnaam: *Halfwegsmolen*), in werkelijkheid "*De Steenbok*", een ronde steenen bovenkruier met stelling, een olie- en pelmolen. Hij is gebouwd ±1770. Eigenaars waren: Blaupot, Bakker, van 1865 tot ±1910 Gebr. J. en J. W. Nienhuis, later had hij verschillende huurders (Edens, Kwint); een nog latere eigenaar was L. Kamps, die hem als korenmolen exploiteerde, terwijl diens zoon N. Kamps hem in 1917 liet afbreken, op de aangebouwde schuur met een stuk muur en het 18e eeuwse muldershuis na, welke gebouwen er thans nog staan.

In het Museum van Oudheden hangt een niet onverdienstelijk geschilderde olieverfschilderij van G. J. Kiewiet de Jonge (1801-1881), ongeveer uit het midden der vorige eeuw, voorstellend den halfwegsmolen bij winter met de stad op den achtergrond. Bij vergelijking met nog bestaande afbeeldingen langs fotografischen weg verkregen, blijkt de schilder zich ten opzichte van den molen nog al wat vrijheden te hebben veroorloofd. Duidelijk zichtbaar is echter het bruggetje in den trekweg, waaronder door de schepen met gerst of zaad tot in den molen konden varen.

Deze schilderij zullen velen zich nog weten te herinneren uit het café "Het Wapen van Zuid-Holland" (Vogelzang) in de Nieuwe Ebbingestraat, waar zij vroeger hing.

2. Aan de oostzijde, aan de grens der gemeente Groningen (het Selwerderdiepje), even ten westen van de thans nog bestaande kalkovens van de firma M. Mees, een *pelmolen*, een groote molen, een achtkante bovenkruier met zwichtstelling, geheel van hout, gebouwd na 1837. Eigenaars waren W. Smit en later Gebr. Hommes, afkomstig van Oldenzijl. Onder de laatsten werd er wel eens 7500 HL gerst in één jaar gepeld. L. Nanninga, eveneens van Oldenzijl, kocht in 1876 het huis met den molen van D. Hommes en brak hem in het voorjaar van 1877 af. Het achtkant werd in de buurt van Ten Boer als watermolen weer opgebouwd. Even ten oosten van de plek, waar de pelmolen had gestaan, werden toen de twee kalkovens gebouwd, die er nog staan. Het woonhuis, dat later diende als bergplaats werd door de firma Mees omstreeks 1920 afgebroken.

3. Ofschoon *even over de grens der gemeente Groningen*, heb ik gemeend hier melding te moeten maken van den *korenmolen "De Hoogebrug"*, te Noorderhoogebrug, omdat dit *thans de molen is, die het dichtst bij de stad staat*. De tegenwoordige molen, gebouwd in 1907, een hooge achtkante bovenkruier (waarin verwerkt het achtkant van den toen afgebro-

ken pel- en korenmolen van Bosscher te Sappemeer, bij de Slochterstraat), rustend op 104 palen welke “op kleef” staan, is in de plaats gekomen van een achtkanten bovenkruier, die stond ten westen van het nog bestaande muldershuis, vlak aan het diep, en die in 1906 is afgebrand. Het steenen onderstuk is toen afgebroken en het Boterdiep aan de oostzijde verruimd. Op dezelfde plek stond blijkens een grijze aquarel van 1773 van J. Bulthuys⁴³ een lage achtkante boven. kruier met lage (± 10 voet hooge) stelling, die afbrandde in den nacht van 4 Augustus 1842.⁴⁴ De eigenaar was toen D. H. Aalfs en de molen was een pelmolen. Van den nieuwen molen, die in 1906 afbrandde, waren achtereenvolgens eigenaars: D. H. Aalfs, Alma (van 1857 af), Klaas Wijk (van 1864 af), J. Nienhuis (1867-1902) en G. Nienhuis (1903-1906). Eigenaars van den tegenwoordigen molen, die staat ten zuiden van den weg naar Beyum, zijn geweest: G. Nienhuis (1907-1925), Gebr. H., G. en J. J. Nieboer (1926-1929) en thans, sedert 1929, H. Nieboer.⁴⁵

2°. De watermolens.

Tusschen Damster- en Winschoferdiep.

1. Hier stond tot October 1925 een *watermolen*, type spinnekop, aan het Euvelgunner Maar, op den *polder Euvelgunne of Grootte Meeuwerdepolder*. Dit molentje was waarschijnlijk omstreeks 1853 gebouwd⁴⁶. Thans staat daar ter plaatse een amerikaansche windmotor.

Aan het Winschoterdiep (“buiten Klein-Poortje”).

1. Aan de westzijde, aan het westeinde van een tochtsloot, loodrecht op het diep, een kleine *watermolen*, waarschijnlijk een spinnekop, op den *polder “Groenendaal”*, ook genoemd “*De drie eigenaren*”, groot ± 10 H.A. Gebouwd ± 1876 , afgebroken na 1910.

2. Aan de westzijde, aan het westeinde van een tochtsloot evenals de vorige molen tusschen den spoorweg en het diep, een groote *watermolen*, achtkant op veldmu-

ren, zonder stelling, op den *polder “Groenenstein”*, groot 35 H.A. Het is onbekend, wanneer hij gebouwd is; hij is afgebroken ± 1910 , toen op het terrein ten noorden van den molen de Provinciale Electriche Centrale gebouwd is. Het onderstuk staat er nog.

3. Aan de westzijde, even ten zuiden van den zaagmolen “*De Gideon*”, een *watermolen*, een spinnekop, op een poldertje van 3 H.A., later opgenomen in den *Kooipolder* (50 H.A.) Het is onbekend, wanneer hij gebouwd is; hij werd afgebroken tusschen 1905 en 1910.

Tusschen Winschoter- en Hoornsche Diep.

1. Een kleine *watermolen*, waarschijnlijk een spinnekop, even ten zuidwesten van de plek waar de spoorlijnen naar Assen en Winschoten zich scheiden, op den voorm. *Coenderspolder*, later opgenomen in den *Kooipolder*. Afgebroken na 1905.⁴⁷

2. Ten westen van het Helper Maar, niet ver van bovengenoemden zaagmolen, een *watermolen* op den voorm. *polder Sterrenberg*, type spinnekop, gebouwd na 1853, afgebroken ± 1863 na de oprichting van den *polder Helpman* en den bouw van den grooten watermolen aan het Hoornsche Diep (zie hieronder).

3. Ten oosten van het Helper Maar, ter hoogte van den voorm. tol, een *watermolen* op den voorm. *polder Helpen*, type spinnekop, gebouwd na 1853 en afgebroken ± 1863 (zie no. 2). (Even over de grens der gemeente Groningen, in Haren, stond nog een dergelijke kleine *watermolen*, op den *polder Dilgt*, die tegelijk met 2 en 3 verdwenen is.)

Aan het Hoornsche Diep.

1. Aan de oostzijde, ten zuiden van het spoorwegemplacement, een *watermolen*, type spinnekop, op den voorm. *polder Westerstadshamrik*, aan het einde van den boezem van dezen polder, het Maar, (oorspronkelijk het verlengde van het Helper Maar). Het is onbekend, wanneer hij gebouwd en afgebroken is. Thans staat ter

plaatse een amerikaansche windmotor van de gemeente Groningen.

2. Aan de oostzijde, aan de tegenwoordige grens van de gemeente, even vóór paal 25, een *watermolen*, op den *polder Helpman*, welke nog bestaat, een achtkante bovenkruier op veldmuren met zelfzwichtende roeden, gebouwd ±1863, in de plaats van de drie spinnekoppen aan het Maar, den vroegeren boezem tusschen Hoornsche Diep en Heereweg, (zie hierboven.)

Aan het Hoendiep.

1. Aan de zuidzijde, op de plek waar thans het stoomgemaal staat van den polder “*De Verbetering*” en waar het Hoendiep een scherpe bocht naar het noorden maakt, een *watermolen* op den voormaligen *Zuidermolenpolder*, gebouwd na 1837, afgebroken in 1882. Zeer waarschijnlijk was hij een achtkante bovenkruier op veldmuren; hij had twee schroeven.

Aan het eind gekomen van mijn aantekeningen over de stad-Groninger molens dringt zich de vraag naar voren: Wat is nu de oorzaak van het verdwijnen van al die molens?

Bij de *windkorenmolens van de binnenstad* hebben we reeds stilgestaan. Van de ±1850 nog aanwezige 8 molens vielen 4 ten offer aan de ontmanteling der vesting, terwijl de rest afbrandde. *Buiten de wallen* hadden de *industriemolens* de overhand en dit waren meest *olie- en zaagmolens*, waarvan de eerste eerder verdwenen waren dan de laatste. Op dit oogenblik is er zelfs in de provincie Groningen, waar eenmaal ±40 oliemolens stonden, geen enkele meer aanwezig, terwijl we op nog slechts 4 plaatsen een zaagmolen aantreffen, meest gecombineerd met het maalbedrijf, t.w. te Holwierde, Ten Post, Woltersum en Onderdendam. Tegen het grootbedrijf, dat eerst door stoom, later vaak electrisch werd gedreven, konden deze molens het niet bolwerken. Economisch is het dan ook niet te verdedigen deze molens in stand te houden; wel zou het aanbeveling verdienen van ieder type een exemplaar voor het nageslacht te

bewaren, als historisch monument voor de kennis der cultuur.

Geheel anders staat het echter met de *korenmolens en watermolens*. Al mogen propagandisten voor den electrischen, benzine- of ruwoliemotor ook beweren, dat windmolens uit den tijd zijn, dank zij de activiteit van de vereeniging “*De Hollandsche Molen*” weten wij thans, dat dit niet het geval is. Speciaal geldt dit voor den *watermolen*. Wanneer er één molen is, die naast den korenmolen ten volle verdient behouden te worden, is het wel de watermolen. Dit toch is de typische molen die hoort in het nederlandsche polderland, en die nog altijd ten volle voor zijn taak berekend is. Niettemin ziet men den laatsten tijd herhaaldelijk molens “in zeer goeden staat van onderhoud” aan de sloopwoede ten offer vallen; het is immers zoo “modern”, de windmolens “zijn uit den tijd” en als men dan ziet, dat zelfs leden van Gedeputeerde Staten hieraan meedoen ten voordeele van den stroomleverancier en ten koste van de onafhankelijkheid van den polder vraagt men zich af, hoe men in Holland dan zoo “dwaas” kan zijn steeds meer en meer er toe over te gaan den ouden windmolen te verbeteren door het aanbrenge van aerodynamische (vliegtuigvleugel)wieken, kogellagers en schroefpompen, ja zelfs is er thans sprake van, dat er een geheel nieuwe steenen windwatermolen zal gebouwd worden die f 40.000.- zal kosten en die eenige andere kan vervangen.

Hier komt Groningen weer achteraan ten koste van zijn beurs en zijn landschapschoon. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat de kentering, die nu reeds in Holland te bespeuren is, ook mettertijd naar het noorden zal doordringen. Immers de wind, tegelijk onze vriend en onze vijand, de wind, die de Republiek der Vereenigde Nederlanden heeft groot gemaakt, kost nog altijd niets in deze “lage landen bij de zee” en de meest vernuftige werktuigen die gebaseerd zijn op het profijt trekken van dezen goedkoopsten vorm van arbeidsvermogen, moeten het tenslotte winnen. Ontleent het buitenland zijn arbeidsvermogen aan de “witte

steenkool”, die behalve den aanleg der installaties, niets kost, wij hebben den wind, dien niemand ons ooit kan afnemen en die eenmaal - een toekomstbeeld dat misschien niet al te ver meer

verwijderd is - zal worden vastgelegd in den vorm van electrisch arbeidsvermogen. In dit licht bezien is het sloop en van goed onderhouden watermolens eenvoudig kapitaalvernietiging en het accepteren van een *volledige* electrische bemaling het zich afhankelijik maken van machten, die men niet kan beheerschen.

Hoe doeltreffend de verbetering van den watermolen in bovengenoemden zin is, kan

men constateeren aan den molen op den *Onnerpolder*, ten westen van de halte Westbroek, aan de Oostermoersche vaart, die thans met gemak $2\frac{1}{2} M^3$, water per seconde uitslaat en die sinds den ombouw aan de ingelanden een jaarlijksche besparing op de kolenrekening verschaft van f 1200.-, een bedrag, ruim voldoende voor rente en afschrijving van de nieuwe installatie.

B. VAN DER VEEN Czn.

Bestuurslid van de vereeniging
“De Hollandsche Molen”.

-
- 1 Dat er in Amsterdam warme belangstelling voor de molens bestaat, bleek ook uit het artikel over de windmolens van Amsterdam in het laatste jaarboek van “Amstelodamum”.
  - 2 Zij dragen de nederlandsche namen: “De Roode Molen,” “De Weitemolen”, “Zeldenrust”, “De Goede Verwagting” en “De Vrouw Johanna”. De laatste molen heeft den naam gegeven aan een roman van Hans Dittmer.
  - 3 Het zijn: Mevr. Mulder-Van Bruggen en de heeren D. van Houten (fa. D. van Houten), P. R. Roelfsema Rzn., M. J. Mees (N.V. Bouwmaterialenhandel v.h. firma M. Mees), J. Timmer en E. J. van den Berg (fa. Schrage en Van der Goot).
  - De redactie van dit jaarboek verzoekt hen, die meer of juistere inlichtingen kunnen verschaffen, of die oude afbeeldingen in hun bezit hebben, zich in verbinding te stellen met den schrijver.
  - 4 Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw, uitgegeven door Dr. P. J. Blok, 1896, blz. 330.
  - 5 Idem, blz. 326, 328. De “Papenpoerte” was een uitvalspoort in den stadsmuur en lag ten zuiden van den Schoolholm. (Gron. Volksalm. 1893, blz. 212).
  - 6 Idem, blz. 322.
  - 7 Idem, blz. 329. De Awerdertoren lag ten westen van den Munnikeholm (Gr. V. 1896 blz. 98).
  - 8 Idem, blz. 330. De Uilentoren lag ten westen van het Papenpoortje, niet ver van de Schoolholm (G.V.A. 1893, blz. 212 en 1896, blz. 98). Larrelt ligt in de Kromme Hörn, ten westen van Emden.
  - 9 Idem, blz. 307.
  - 10 Al deze bastionstanderdmolens schijnen oorspronkelijk eigendom te zijn geweest van de stad, die ze voor een jaar of langeren tijd verpachtte (zie G.V.A. 1906, blz. 187). Dit was met de Emdersche walmolens ook het geval.
  - 11 Atlas van het Museum van Oudheden (Gemeentearchief van Groningen).
  - 12 Rechterlijke archieven III x 71. (Rijksarchief in Groningen.) De heer Lonsain was zoo vriendelijk, dit en meer onderstaande gegevens te verstrekken, waarvoor hem te dezer plaatse gaarne dank wordt gebracht.
  - 13 R. A. III x 78.
  - 14 R. A. III x 82.
  - 15 R. A. III x 83.
  - 16 R. A. III x 89 en 107.
  - 17 Buiten de vestinggracht ter hoogte van het nog bestaande poortje in den wal in het Noorderplantsoen vond men de zoogen. “Bastpaal”. Dit was een terrein, eigen aan Schulz, bereikbaar over een bruggetje over de stadsgracht, waar de “wenen” (waterwilgen) voor de mandenmakers tusschen Lelien Kruisstraat lagen te rotten, teneinde ze gemakkelijk van den bast te kunnen ontdoen. Op dit terrein stond een klein achtkant watermolentje, dat er naar het schijnt voor moest zorgen, dat het water in de zich aldaar bevindende slooten of vijvertjes op peil bleef.
  - 18 Rechterlijke archieven, III x 96.

- 19 Atlas van het Museum van Oudheden (Gemeentearchief van Groningen).
- 20 Op de kaart van Nicolaas Geelkerck komt ook nog voor een standerdmolen op den ouden stadsmuur tusschen Kranepoort en het eind van het Jat (Oude Kijk-in-'t-Jatstraat). De legger van de stads-goederen van 1584 vermeldt aan het eind van genoemde straat een doorgang in den stadsmuur ten dienste van een zich hier bevindende molen. Dit was dus zeer waarschijnlijk de hier aangeduide standerdmolen, die na het voltooiën der nieuwe omwalling tegelijk met den stadsmuur, waarop hij stond, werd afgebroken.
- 21 Rechterlijke archieven, III x 72 (Rijksarchief in Groningen).
- 22 R. A. III x 74.
- 23 R. A. III x 85.
- 24 R. A. III x 187.
- 25 R. A. III x 109.
- 26 Atlas van het Museum van Oudheden (Gemeentearchief).
- 27 Gron. Volksalmanak 1893, bl. 206.
- Dat de zuidzijde der stad en dus ook de zich hier bevindende molens het bij het beleg van 1672 zwaar te verduren hadden, blijkt uit een resolutie van de Staten van Stad en Lande van 26 Augustus 1672, luidende als volgt (Rijksarchief in Groningen. S 22²⁶):
- “D’ heeren Gedepden hebben de drie cerchers bij de meulens *in ooster en drenckelaersdwengers*, soo door den vijandt sijn geruineert gelastet, om sich op aenwysinge van de pachters van ‘t gemael in de stadt te begeven in de logimenten van de cerchers bij *friesies meulen, d’ oude Hollandtsche*, en de *meulen in de crane dwinger*, omme neffens de cerchers in voorsz. logimenten woonachtig, de plicht op de respectieve meulens aldaer volgens gedaene eedt waer te nemen”.
- De cerchers (Gron. “sarries”) waren de opzichters op het gemaal, volgens de “Ordonnantie op ‘t Gemaal” sinds 1650 door de Staten van Stad en Lande aangesteld.
- 28 R. A. III x 56 fol. 201.
- 29 Op de kaart behoorende bij het werk “De Fivel en hare verzanding” door P. M. Bos - Ir. Joh. van Veen, Leiden 1930, is deze loop niet aangegeven, zooals trouwens de Hunzeloop op meer plaatsen onjuist is.
- 30 Op de kaart van Beckeringh van ±1780 komt de molen voor.
- 31 Gron. Volksalmanak 1922, blz. 108.
- 32 Deze was ook eigenaar van de terracotta-fabriek aan de Parklaan, die daar nog tot na 1900 is blijven bestaan.
- 33 Gemeentearchief.
- 34 Gedenkboek “Groningen”, 1913, blz. 127.
- 35 Mr. J. A. Feith, “Uit Groningens Verleden”, 1902. blz. 21.
- 36 Gron. Volksalmanak 1921, blz. 3.
- 37 Rijksarchief in Groningen.
- 38 Atlas van het Museum van Oudheden (Gemeentearchief).
- 39 In het Museum van Oudheden.
- 40 Octrooiboek van de Stad Groningen (Gemeentearchief).
- 41 Maandblad “Groningen” 1928, blz. 118. Krantennieuws. collectie Camphuis.
- 42 Gedenkboek “Groningen”, 1913, blz. 127.
- 43 Atlas van het Museum van Oudheden (Gemeentearchief).
- 44 Dr. P. Boeles, Het 250-jarig bestaan van de Ned. Herv. Gemeente te Noorddijk.
- 45 De navolgende gegevens konden tot mijn spijt niet in dit artikel worden verwerkt.
1. Dijkema. “Proeve van eene Geschiedenis der Landhuishouding en Beschaving in de Provincie Groningen”, deel I, blz. 247 en 247 noot: “Hier (waren) in de 15e eeuw reeds oliemolens. Volgens een brief van het jaar 1471, berustende op het Stadsarchief te Groningen wordt gewag gemaakt van een *oliemolen, buiten de Poelepoot*. Wij mogen als zeker aannemen, dat het koolzaad in dit gewest in het Oldambt het eerst is verbouwd geworden. ook de plaatsing van den molen schijnt daar heen te wijzen”.
- Een windmolen zal dit echter niet geweest zijn, daar de Vlaming Lief Andriesz. van Moerbeke in 1582 den eersten vierkanten (stander-) oliemolen op het Noordoosterbolwerk te Alkmaar deed zetten, terwijl de groote molenbouwer Leeghwater in het jaar 1604 den eersten achtkanten windolliemolen met stampers bouwde.¹

De beweegkracht van den Groninger oliemolen zal dus een andere geweest zijn dan wind, waarschijnlijk was het een rosmolen.

2. In het archief van de stad Groningen komt voor een verzegeling dd. 17 December 1700, waarbij Wijbe Willems, Frans Harmens en Jan Tiedes maken “De liquidatie en afrekening ... van alle de timmeratien van haer mande pelde-garstmoolen met de behuysinge ende alle sijn annexen . . . . staende ende gelegen buiten Steentilpoorte.”

Misschien heeft deze molen gestaan op het terrein van een der drie oliemolens aan het Damsterdiep.

3. Door een lid van het geslacht Nanninga werd mij medegedeeld dat hij een paar keeren had gevonden in 18e eeuwse stukken de mulder Wilte Hindricks Nanninga als “*mulder buiten het Kleine Poortje*”.

Daar echter niet gezegd wordt welk bedrijf hij had, kan hij niet met een der aan het Winschoterdiep gestaan hebbende molens in verband worden gebracht.

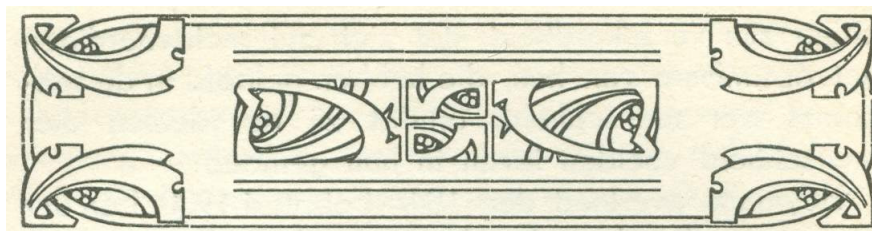
4. In den Atlas van het Museum van Oudheden bevindt zich een grijze aquarel van ±1800, voorstellend de “*Ellensmolen*” aan het *Winschoterdiep*. Het is een lage achtkante bovenkruier met zwichtstelling. Ook hier ontbreken verdere gegevens om den molen zijn plaats onder de genoemden aan te wijzen; de oliemolen, die later in het bezit van Gebr. Ellens was, is het niet.

46 Mr. C. C. Geertserna, De zeekeringen, waterschappen en polders in de prov. Groningen I. blz. 441.

47 Op de kaart van de Gem. Groningen in den Gemeentenatlas van Kuyper, van ±1870, staan ten zuiden van de twee zaagmolens van de firma Van Bruggen drie molentjes, die misschien afgebroken zijn bij den aanleg van den spoorweg Groningen-Assen.

---

1 “Onze Hollandsche Molen”, Amsterdam. MCMXXVI, blz. 14, 15.

B. van der Veen Czn. noteerde tussen 1930 en 1960 de door hem gevonden gegevens over de molens in de gemeente Groningen op fiches, t.b.v. de documentatie voor de vereniging “De Hollandsche Molen”. Deze fiches en aanvullende gegevens zijn te vinden in het RHC Groninger Archieven, toegangsnummer 2489, inventarisnummers 122 t/m 129.

Over Berend van der Veen Czn. (Eenrum 1 oktober 1891 - 3 augustus 1987) schreef ik een beknopt biografisch verhaal: <http://bdpoppen.nl/pdf/vanderveen.pdf>

En eveneens op Wikipedia: http://nl.wikipedia.org/wiki/B._van_der_Veen_Czn.

In 1981 verscheen zijn belangrijkste werk: Het Groninger molenboek; over de presentatie ervan verscheen in het blad "De Zelfzwichter" een artikel: http://bdpoppen.nl/pdf/het_groninger_molenboek.pdf

Dit document is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen <http://www.bdpoppen.nl>